

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/44924>

Please be advised that this information was generated on 2020-09-27 and may be subject to change.

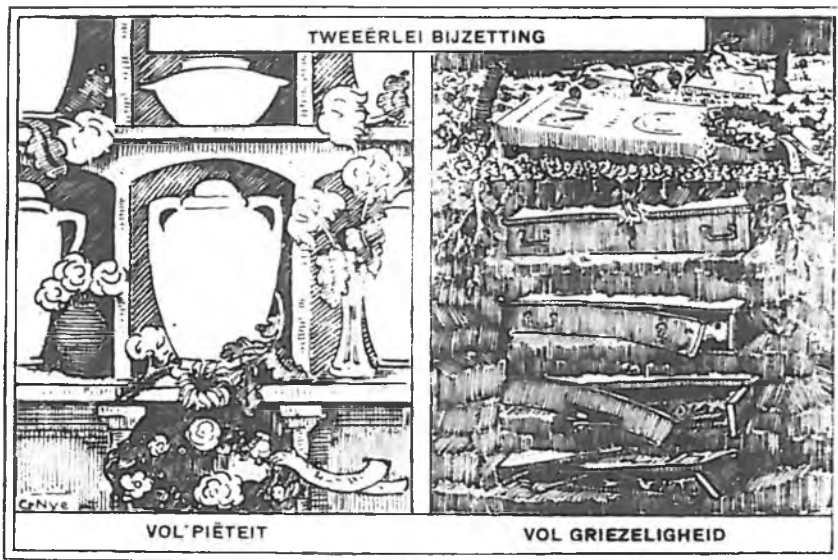
Vrijheid, verdraagzaamheid en het recht om te ergeren

Oud, Scheps en Burger in debat over het ontwerp-Crematiewet, 8 en 9 februari 1955

JAN RAMAKERS

Op 13 januari 1953 diende het brede-basiskabinet Drees III een ontwerp-Crematiewet in dat beoogde de bestaande gedoogpraktijk rond crematie te sanctioneren.¹ De Begrafniswet van 1869 voorzag immers niet in de mogelijkheid tot cremeren; de wetgever meende dat er te veel godsdienstig-ethische en strafrechtelijke bezwaren tegen lijkverbranding bestonden. De wet schreef voor dat lijken binnen vijf dagen na overlijden moesten worden begraven, maar liet na te vermelden wie verantwoordelijk was voor de plicht tot begraven en derhalve ook wie moest worden gestraft als een stoffelijk overschot niet werd begraven. Sinds 1914 exploiteerde de Vereniging voor Facultatieve Crematie in Velzen een crematorium. Pogingen tot vervolging van de exploitanten liepen spaak op grond van de hierboven genoemde lacunes in de wetgeving. Vandaar de gedoogsituatie.

Het wetsvoorstel, voorbereid door de Commissie van Advies inzake herziening van de Begrafniswet,² was duidelijk een compromisvoorstel omdat de adviescommissie én het kabinet van oordeel waren dat begrafenis in Nederland regel, en crematie uitzondering was. Juist op dit compromiskarakter spitste het debat zich in februari 1955 in de Tweede Kamer toe, een debat dat door de biograaf van verantwoordelijk minister van Binnenlandse Zaken L.J.M. Beel³ werd gekarakteriseerd als 'een hoogtepunt in de parlementaire geschiedenis van de jaren vijftig'.⁴ In het bijzonder kwam dit tot uiting in de aanvaring tussen enerzijds oppositieleider P.J. Oud⁵ (VVD) en anderzijds PVDA-fractievoorzitter J. Burger⁶ en diens politieke vriend J.H. Scheps.⁷ Er ontspoot zich een fel, principieel en nog steeds actueel debat over het compromisvoorstel om de oprichting en exploitatie van crematoria niet geheel vrij te geven. De minister kon een vergunning weigeren als in de gemeente van oprichting of in de naaste omgeving daartegen overheersende bezwaren van godsdienstige aard bestonden. Volgens Beel was dit compromis nodig omdat men over levensbeschouwelijke zaken in Nederland nu eenmaal niet snel tot overeenstemming kon komen.

Bron: I. Franke, *Crematie in Nederland 1875-1955* (Utrecht 1989)

Oud zag zijn kans schoon om de PVDA, die het compromis mogelijk had gemaakt, in verlegenheid te brengen. Bij de sociaal-democraten zou de geestelijke vrijheid niet langer in veilige handen zijn.

Tweede Kamer, 8 en 9 februari 1955

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsontwerp Bepalingen met betrekking tot de verbranding, de balseming en de schouwing van lijken (2410).

De heer Oud (vvd): Neen, Mijnheer de Voorzitter, wij zijn niet aangewezen op een compromis, maar hierop, dat wij gelukkig leven in een land, waarin vrijheid van overtuiging en vrijheid van godsdienst bestaan. (...) Als dat zo is, is datgene wat de Regering en de wetgever hebben te doen (...), het zodanig te regelen, dat er gelijkheid zal zijn voor de aanhangers van die verschillende overtuigingen.

Nu gaat de Minister echter zeggen: och, met onze Grondwet heb ik in dit opzicht niet te maken, want de lijkverbranding wordt niet verdedigd op godsdienstige gronden; met dit voorschrift over de vrijheid van godsdienst heb ik niet te maken. Hoe heb ik het nu, Mijnheer de Voorzitter! Terwijl de Minister uitdrukkelijk het punt van godsdienstige overtuiging in zijn wetsontwerp brengt (...), terwijl als enige reden voor de Kroon om de stichting van een crematorium te weigeren de opvatting in het geding wordt gebracht omtrent – zo ongeveer luidt althans de formulering – de godsdienst van degenen, die in de omgeving wonen, gaat de minister nu het element introduceren, dat bepaalde godsdienstige opvattingen zullen leiden tot bepaalde gevolgen ten aanzien van andersdenkenden. Ik wil hierop zeer nadrukkelijk de aandacht vestigen, omdat dit, naar mijn mening, een punt is dat de grondslag van onze geestelijke vrijheid raakt. (...)

Nu mag de Minister zeggen, wat hij wil, maar al het water van de zee wast niet af, dat dit, wat wij op het ogenblik doen, in strijd is met datgene, waartoe wij ons met de Conventie van Rome⁸ hebben verbonden. De Kamer, die met de lijkverbranding deze weg op wil, had verleden jaar moeten zeggen: Regering, gij moet die Conventie van Rome niet bekrachtigen, want dan zullen wij ons ten aanzien van de lijkverbranding onderwerpen aan dingen, waaraan wij in Nederland – althans een deel van de Kamer – niet wensen te worden onderworpen. (...) (*HTK 1954-1955*, p. 2300)

Als er maar een Minister is, die onwelwillend genoeg tegenover de crematie staat, kan men van iedere plaats in Nederland vinden, dat de mensen in de omgeving bezwaar hebben uit hoofde van hun godsdienstige opvattingen. (...) De Regering, die op deze punten tot een compromis overgaat, komt daarmee in lijnrechte strijd met wat de grondbeginselen hebben te zijn van onze geestelijke vrijheid, zoals wij die gelukkig in meerderheid verstaan en zoals zij in die verdragen zijn vastgelegd. (...) Het is het algemene liberale beginsel van de geestelijke vrijheid, dat doorgewerkt heeft ook in tal van partijen, die zich overigens niet liberaal noemen en die op andere punten volkomen met mij van mening verschillen. Het is het geestelijke beginsel, dat vroeger altijd geleefd heeft aan de gehele linkerkzijde onder de oude sociaal-democratische partij. Wanneer wij dit debat zouden hebben gehad vóór 1940, toen aan die kant behalve de revolutionairen ook zaten de liberalen, vrijzinnig-democraten en sociaal-democraten, dan zou de gehele linkerkzijde één lijn hebben getrokken, omdat die linkerkzijde zich bij al die onderlinge verschillen één voelde in het algemene liberale beginsel van de geestelijke vrijheid. (...) (*HTK* 1954-1955, p. 2301)

Wij gaan bij ons nooit compromissen sluiten ten aanzien van die geestelijke overtuigingen. (...) Nu is de grote moeilijkheid, waarin de *PVDA* verkeert, deze, dat de structuur van die partij zó is, dat men zegt: Bij ons werken samen mensen van verschillende geestelijke overtuiging: humanistische werkgroep, Katholieke werkgroep en Protestants-Christelijke werkgroep. Uitstekend. Waarom ook niet? Nu gaan wij daarom in die partij naar het compromis zoeken tussen die verschillende werkgroepen, hetzelfde compromis dat gezocht wordt in het gemengde Kabinet. Dat compromis in het gemengde Kabinet kan ik begrijpen. Wel heb ik gezegd: Dat is geen materie – compromitteren is een lelijk woord, maar ik weet niet zo gauw een ander – er voor. Ik zal dit verder laten rusten, maar een politieke partij, die zich door haar constructie heeft geplaatst in deze positie, dat zij over deze grote geestelijke vragen niet één geluid kan laten horen, dat weerklank vindt bij alle leden van de partij, een dergelijke politieke partij verkeert naar mijn overtuiging in een buitengewoon moeilijke en bedenkelijke positie. Tot nu toe was het altijd zo, dat het beginsel van het liberalisme in geestelijke zin (...) bij ons, aan de gehele linkerkzijde, dus ook in de oude *SDAP*, leefde. Dit liberalisme kan in de *PVDA* als zodanig niet meer leven. Dat moet er toe leiden – ik heb daarvan enkele symptomen gezien –, dat bij degenen, die de geestelijke vrijheid verstaan, zoals mijn politieke vrienden en ik die verstaan, toch de vraag zal moeten opkomen: als wij een partijconstructie maken op de manier van de constructie van de

PVDA, zal dan die grote geestelijke vrijheid bij die partij als zodanig nog wel veilig zijn? Dit vind ik voor onze politieke toekomst de belangrijkste uitkomst van dit debat. (...) (*HTK 1954-1955*, p. 2303)

De heer Scheps (PVDA): Enkele malen is de vraag gesteld geworden: hoe verhouden zich nu ten aanzien van deze wet voor- en tegenstanders en in hoeverre heeft deze discussie zin, ja, heeft deze discussie eigenlijk wel zin? Kan zij leiden tot enig gunstig gevolg? Gelijk heeft de heer Oud natuurlijk, als hij zegt, dat die discussie ons de oplossing vanmiddag niet zal brengen, doch ongelijk heeft hij onzes inziens, wanneer hij zich in dit discussiëren afkeert van het feit, dat wij moeten leven in één en dezelfde Staat, zijnde deel van één en hetzelfde volk. Op gevaar af door de heer Oud ontdaan te worden van onze principiële grondslag, aarzelen wij niet op te merken, dat wij in dit land met zijn gemengde bevolking dagelijks moeten wandelen van compromis tot compromis. (...) Zijns ondanks doet Nederland niet anders dan compromissen sluiten en al geschiedt het hier zeer sterk zijns ondanks, ook de geachte (afgevaardigde de) heer Zandt⁹ leeft uit zo'n compromis, want als de heer Zandt dit niet deed, niet in geweten kon doen, zou hij, als de profeet uit het Oude Testament, de Roomse priesters van nu grijpen en afvoeren naar de beek Kison en dezen aldaar slachten (1 Kon. 18:40). Deze consequentie heeft de heer Zandt tot op heden niet getrokken en van een gaan naar de beek Kison is, voor zover ons bekend, tot op heden nog geen sprake geweest, althans niet in deze profetische gestalte. (...) Wie daarover diep nadenkt, hier iets van de tegenstellingen begrijpt, moet vaststellen, dat in Nederland zelfs de felste man, die de Roomse priester niet wil laten opgaan tot de God der Altaren, of de Rooms-Katholiek, die niet wil hebben, dat de opvatting van de heer Zandt omtrent de 'vervloekte afgoderij' wordt uitgesproken, toch moet komen tot een compromis. Beiden moeten tot een compromis komen, moeten komen tot een aanvaarding van de vrijheid. (...) (*HTK 1954-1955*, p. 2306)

Deze dingen zijn, geloven wij, oorzaak van het wezenlijke verschil tussen ons en de geachte afgevaardigde de heer Oud, oorzaak, dat wij wèl kunnen aanvaarden hetgeen ons is voorgelegd en op basis van vrij overleg tot stand is gekomen en dat de heer Oud gemeend heeft dit alles, met sterke bewoordingen, te moeten verwerpen.

Komende tot onze slotconclusie, dan menen wij met grote kracht te moeten afwijzen, te mogen afwijzen ook, dat het standpunt van de PVDA, zoals dat door ons is vertolkt, het resultaat zou zijn van het feit, dat de federale structuur van deze partij tot zodanige moeilijkheden aanleiding moet geven, dat wij

voorts de drie werkgemeenschappen zouden moeten ontzien en daardoor tot dit compromis zouden zijn gekomen. Zo werkt de PVDA niet. Het samenbrengen van deze mensen brengt geen scherpe tegenstelling, maar veeleer verzoening. (...) Daarom zegt onze partij, die op vele punten samenspreken mogelijk maakt: breng de mensen samen en gij komt tot een conclusie, ook al blijft daar een verscheidenheid van gevoelens bij degenen, die deze gemeenschappelijke conclusie trekken, bestaan. (...) (*HTK 1954-1955*, p. 2307)

De heer Burger (PVDA): Mijnheer de voorzitter! De aanleiding voor het feit dat ik het woord heb gevraagd, is gelegen in de omstandigheid, dat de geachte afgevaardigde de heer Oud in zijn belangwekkend betoog een ogenblik de vraag heeft geopperd, welke waarborgen eigenlijk in de PVDA zijn gelegen met betrekking tot de geestelijke vrijheid. (...)

Hoewel ik grote waardering heb voor het betoog, dat de geachte afgevaardigde de heer Oud heeft gehouden, wat betreft opzet en voordracht, wil ik toch niet verhehlen, dat ik dit betoog in zijn wezen bijzonder zwak vind. Het is een juist betoog, als men het uitgangspunt aanvaardt; dan is het logisch opgebouwd en sluitend. Het uitgangspunt is echter in menig opzicht bijzonder aanvechtbaar. In de eerste plaats beroept de geachte afgevaardigde de heer Oud zich steeds met veel nadruk op de Conventie van de Rechten van de Mens. Daarvan heeft het letterlijk gedaverd (...). De geachte afgevaardigde de heer Oud kan daarin echter geen argumentatie, ontleend aan de godsdienstvrijheid, vinden. Van geen enkele zijde is immers naar voren gebracht, dat de kwestie van crematie voor de cremisten een godsdienstige aangelegenheid is.

Dat is toch een zeer wezenlijke aangelegenheid! En waar dat niet het geval is, is het wel moeilijk het te doen voorkomen, of met dit wetsontwerp de godsdienstvrijheid zou zijn aangetast. (...) Maar de heer Oud heeft het (...) in het bijzonder daarin gezocht, dat tegen de bouw van een crematorium op een bepaalde plaats bezwaren kunnen worden ingebracht. Hieromtrent nu dient vooropgesteld te worden dat dit wetsontwerp tevens de mogelijkheid van het bouwen van crematoria regelt, de legalisatie dus, dat ze er komen. De geachte afgevaardigde de heer Oud heeft gezegd: Men zou een onwelwillend Minister kunnen hebben, die het bouwen zelfs volkomen onmogelijk maakt. De geachte afgevaardigde de heer Oud ziet over het hoofd, dat dit bepaald misbruik maken zou zijn van deze wet. (...)

Ik kan mij voorstellen, dat er bij een bepaalde groep de wens opkomt in een bepaald gebied, waar men een uitgesproken overtuiging heeft (...), een crematorium te bouwen, of in de onmiddellijke omgeving van een klooster, een

bedevaartplaats of iets dergelijks. Dan komt bij mij toch de vraag op, of ik de rechten en vrijheden van die anderen, van die daar met hun inzichten wonende mensen niet moet beschermen en moet zeggen: Dat bouwen van een crematorium juist op die plaats is in strijd met hun opvattingen omtrent de zeden; er is geen enkel wezenlijk, essentieel of principieel belang mee gemoeid of dat crematorium nu hier staat of elders; laten wij dan, om zoveel mogelijk de geestelijke vrijheid, zo zou ik geneigd zijn te zeggen, te doen prevaleren overeenkomstig het artikel van de Conventie van Rome, als Overheid uitzoeken wat de meest geschikte plaats is. Ik meen, dat deze redelijke handelwijze bijzonder overtrokken wordt gediskwalificeerd, als men zegt, dat daardoor de Conventie van Rome is geschonden. Het is veeleer juist in overeenstemming met de passage in die conventie, luidende: 'de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen'. (...) Ik houd vol, dat, wanneer men in strikte zin het beginsel van de vrijheid, zoals de heer Oud het heeft geformuleerd, uitdraagt, dit in feite tot niets anders zal leiden dan tot de liberale onverdraagzaamheid, die wij ook uit het verleden kennen, die bepaaldelijk bestaat en aanwezig is. (...) (*HTK 1954-1955*, p. 2313-2314)

Ik vind dit alles in artikel 9 van de verklaring betreffende de Rechten van de Mens, waarin staat, dat uitzonderingen mogelijk zijn ter bescherming van de rechten en de vrijheden van anderen. Die anderen, zij, voor wie begraven een godsdienstig aspect heeft, hebben in dit opzicht even goed recht van spreken. Als dan de heer Oud zegt: is de geestelijke vrijheid bij de PVDA wel veilig?, dan antwoord ik: bij de liberalen is die van tijd tot tijd bewezen niet veilig te zijn. Wat de PVDA betreft, hebben wij in het bijzonder een grote waarborg, dat de vrijheid daar veilig is, een waarborg die daarin is gelegen, dat in ons verband en in onze beraadslagingen altijd een aantal mensen aanwezig is, die vanuit hun verschillende levensbeschouwingen de problemen benaderen. (...) of het afdoende is, is een ander probleem, maar er wordt, wat die vrijheid betreft, in de PVDA altijd rekening gehouden met de anderen, waardoor de vrijheid – en daar gaat het om – tot haar recht kan komen. (...)

De heer Oud heeft gezegd: de PVDA heeft deze vraagstukken niet principieel benaderd. Ik weet niet wat de heer Oud daaronder verstaat. Is dat soms, dat wij van een ander principe uitgaan dan de heer Oud en hebben wij daarom zijns inziens dit vraagstuk niet principieel benaderd? Wij zijn van het principe uitgegaan, dat wij in deze samenleving een controversale als deze moesten oplossen op zodanige wijze, dat er een maximale mogelijkheid tot bevrediging is wat betreft het leven volgens zijn eigen zedelijke overtuiging en dat dit moet

gebeuren op een wijze, die zo weinig mogelijk, liefst helemaal niet, kwetsend is voor anderen. (...) (*HTK 1954-1955*, p. 2315)

De heer Oud (vvd): Nu ontwikkelt de heer Burger (...) een gans nieuwe theorie van verdraagzaamheid. Deze theorie van de verdraagzaamheid komt er dan hier op neer, dat iedereen het recht heeft niet geërgerd te worden. (...) De stelling, dat men in strijd komt met de verdraagzaamheid, wanneer men iemand ergert door het verkondigen van een mening, is echter volstrekt onaanvaardbaar. (...) (*HTK 1954-1955*, p. 2332)

Wij zouden wel heel ver komen, als wij dat op politiek terrein gingen doorvoeren. De verdraagzaamheid die de heer Burger leert, zou betekenen, dat de socialistische beweging niet had mogen opkomen in de gedachtengang van de heer Burger, want die eerste socialisten ergerden, hebben velen geërgerd. De heer Burger en de pvdA ergeren ook nu nog velen in Nederland. Als de heer Burger, zoals verleden jaar is gebeurd, een grote vergadering van de pvdA gaat beleggen in Maastricht om daar te demonstreren tegen het mandement,¹⁰ dan ergert de heer Burger vele mensen in Maastricht, maar daarom is de heer Burger niet onverdraagzaam, want hij is naar Maastricht gegaan, niet om de mensen daar te ergeren, maar met de bedoeling zijn overtuiging uit te dragen. (...) Als ik nu de heer Burger hoor, zijn degenen, die zulk een overtuiging uitdragen, onverdraagzamen en zijn de mensen, die een crematorium willen stichten in een omgeving, waar men op grond van opvattingen van godsdienstige aard daartegen is, onverdraagzaam. (...) Nu zegt de heer Burger: Er wordt aan die vrijheid niet geraakt; u kunt u laten cremeren, al zal u misschien wat ver moeten gaan. Daarvan heb ik verstedd gestaan. Dat begrijp ik niet. Het is om die reden, dat ik dit alles heb gezegd. Het zal mij wel niets helpen; ik kan, wat dit betreft, mijn mond wel houden; dit gaat toch door in de Kamer, dat hebben de heren al uitgemaakt; dat heeft rechts uitgemaakt met de pvdA samen. Dat is het mooie van het compromis. Ik weet, dat het geluid, dat ik heb laten horen, het geluid van een roepende in de woestijn is, maar dat geluid vindt in het land meer weerklank dan de heer Burger c.s. denkt. (*HTK 1954-1955*, p. 2333)

Noten

De redactie heeft ervoor gekozen om personen te introduceren met de achtergrond die ze hadden op het moment dat zij worden opgevoerd in de artikelen. Zo kan het gebeuren dat J.J.M. (Joop) den Uyl (PvdA) in het ene artikel als afwisselend Kamerlid en fractievoorzitter van de PvdA en minister van Economische Zaken wordt omschreven, en in een ander artikel ook als minister-president en zelfs minister van Sociale Zaken. Waar personen in de hoofdttekst al uitgebreid worden geïntroduceerd, gebeurt dat in de noten niet nog een keer.

Noten pagina's 9-16

¹ Zie hierover: Carla van Baalen, Anne Bos, Peter van der Heiden, Marieke Hellevoort en Jan Ramakers, 'Vrijheid, gelijkheid en verdraagzaamheid' in: Carla van Baalen en Jan Ramakers (red.), *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945*, deel 5, *Het kabinet-Drees III. Barsten in de brede basis* (Den Haag 2001) p. 247-262.

² De Commissie-Kan, op 13 april 1949 door de KVP-minister van Binnenlandse Zaken J.H. van Maarseveen ingesteld.

³ L.J.M. (Louis) Beel was van 1945 tot 1948 minister, de laatste twee jaar minister-president. Van 1951 tot 1956 was hij minister van Binnenlandse Zaken.

⁴ Lambert J. Giebels, *Beel. Van vazal tot*

onderkoning. Biografie 1902-1977 (Den Haag 1995) p. 363.

⁵ P.J. (Pieter) Oud was van 1917 tot 1933 Tweede-Kamerlid voor de Vrijzinnig Democratische Bond. Van 1933 tot 1937 was hij minister van Financiën. Vanaf 1948 was hij fractievoorzitter voor de VVD.

⁶ J.A.W. (Jaap) Burger werd als Engelandvaarder minister van Binnenlandse Zaken in de periode 1944-1945. Vanaf 1945 was hij lid van de Tweede Kamer, vanaf 1952 als fractievoorzitter van de PvdA.

⁷ J.H. (Johan) Scheps was onder meer secretaris van de Protestants-Christelijke Werkgemeenschap in de PvdA. Hij voerde vooral in die hoedanigheid het woord. Hij was vanaf 1946 Kamerlid.

⁸ Bedoeld is het Europees Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens dat op 4 november 1950 in Rome werd gesloten en dat onder meer de vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst waarborgt.

⁹ De orthodox-hervormde predikant P. (Pieter) Zandt, partij- en Tweede Kamerfractievoorzitter van de SGP sinds 1945. Vanaf 1925 was hij lid van de Tweede Kamer.

¹⁰ Oud doelt op *De katholiek in het openbare leven van deze tijd. Bisschoppelijk mandement 1954*, waarin katholieken on-

der meer werd verboden socialistische kranten te lezen, regelmatig naar de VARA te luisteren en lid te zijn van het NVV, en waarin het lidmaatschap van de PVDa 'onverantwoord' werd genoemd.

Noten pagina's 17-34

¹ J.H. (Johannes) van Maarseveen was van 1937 tot 1946 lid van de Tweede Kamer voor de RKSP. Van 1946 tot 1948 was hij minister van Justitie. Van 1948 tot 1951 beheerde hij verschillende departementen, waaronder Binnenlandse Zaken.

² P.A.G. (voornaam onbekend) Ubink was voorzitter van de Raad voor Rijkspersoneelsaangelegenheden.

³ L.J.M. (Louis) Beel was van 1945 tot 1948 minister, de laatste twee jaar minister-president. Van 1951 tot 1956 was hij minister van Binnenlandse Zaken.

⁴ A. (Jeanne) Fortanier-De Wit was vanaf 1946 Kamerlid voor de VVD.

⁵ M.E. (Ric) Lips-Odinot was vanaf 1951 Kamerlid voor de CPN. Vanaf 1953 was zij voorzitter van de Nederlandse Vrouwenbeweging.

⁶ Ch.W.I. (Bob) Wtrewaal van Stoetwegen was vanaf 1945 Kamerlid voor de CHU. Voor die tijd was zij werkzaam bij de Nederlandse Christen-Vrouwenbond.

⁷ J.C.H.H. (Nerly) de Vink was van 1945 tot 1946, van 1947 tot 1948 en vanaf 1953 lid van de Tweede Kamer voor achtereenvolgens de RKSP en de KVP.

⁸ Pater J.G. (Jacob) Stokman was vanaf 1946 Kamerlid voor de KVP. Hij stond bekend als een vertrouweling van fractievoorzitter Romme.

⁹ A. (Antoon) Stapelkamp was vanaf 1946 Kamerlid voor de ARP.

¹⁰ Ch.J.I.M. (Charles) Welter was voor de oorlog minister van Koloniën en Kamerlid namens de RKSP. Vanaf 1948 zat

hij in de Kamer voor de KPN, een conservatieve afspplitsing van de KVP.

¹¹ C.P.M. (Carl) Romme was voor de oorlog kort Tweede en Eerste Kamerlid voor de RKSP en minister van Sociale Zaken. Vanaf 1946 was hij fractievoorzitter voor de KVP.

¹² Deze inleiding is gebaseerd op: Carla van Baalen en Jan Ramakers (red.), *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945*, deel 5, *Het kabinet-Drees III. Barsten in de brede basis* (Den Haag 2001) p. 263-287: 'De rechtspositie van gehuwde vrouwen' en: Anneke Linders, "*Frappez, frappez toujours!*" *N.S. Corry Tendeloo (1897-1956) en het feminisme in haar tijd* (Hilversum 2003).

Noten pagina's 35-47

¹ *Handelingen van de Tweede Kamer (HTK) 1960-1961*, p. 3497.

² D. (Dirk) Schuitemaker was vanaf 1959 lid van de Tweede Kamer voor de VVD.

³ J. (Jan) van Eibergen was vanaf 1959 lid van de Tweede Kamer voor de ARP.

⁴ J. (Jan) van Aartsen was kortstondig minister van Verkeer en Waterstaat voordat hij in 1959 minister van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid werd.

⁵ Zie voor een uitgebreide uiteenzetting: Jan-Jaap van den Berg, *Deining. Koers en karakter van de ARP ter discussie, 1956-1970* (Kampen 1999).

⁶ A. (Abraham) Kuyper was onder andere Kamerlid en minister(-president). Richtte in 1879 de ARP op en was politiek leider van deze partij tot enige maanden voor zijn dood in 1920.

⁷ H. (Hendrik) Colijn was Kamerlid en minister(-president) in de periode 1909-1939, en van 1920 tot zijn dood in 1944 politiek leider van de ARP.